

J. NAGY LÁSZLÓ

Az iszlám politikai szerepének növekedése az 1970-es évtizedben

Az 1970-es évtizedben a vallás társadalmi-politikai szerepének rohamos növekedése figyelhető meg. Érvényes ez a keresztény világra is, amit jól tanúsít az 1978-ban megválasztott lengyel származású II. János Pál pápa tevékenysége. Az Európa-gondolatban is egyre hangsúlyosabb elemként jelenik meg a judeo-keresztény eredet az antik görög-római rováására.

Hasonló folyamat figyelhető meg az arab országokban. Itt azonban, mint az egész muszlim világban, ellentétben a modern, artikulált, a felvilágosodás eszmevilága által meghatározott autonóm individuumra épülő társadalommal, a hívők betartják a vallás előírásait (böjt stb.). A politikai rendszer viszont, kivéve az olajmonarchiákat, nem az iszlám elvei szerint strukturálódott. Akkor sem, ha bizonyos elemei a törvényalkotás folyamán beépültek a politikai gondolkodásba és rendszerbe. A társadalom mind teljesebb iszlamizálására törekvő erők azonban, legálisan vagy illegálisan, mindig jelen voltak a politikai életben, s az 1970-es évtizedben egyre nagyobb befolyásra tettek szert. A legkülönbözőbb módszereket alkalmazva törekedtek a hatalom befolyásolására, sőt megragadására. Ez az iszlámista reformmozgalom azonban – szemben az eredeti, 19. századi *nahdával*, amelyet a gyarmatosítás elleni küzdelem hívott életre, s amely magában foglalta a modernizációt és nyitott volt a világra – a társadalom s a mindennapi élet totális iszlamizálására törekedett. Az volt a célja, hogy útját állja a laikus, antiimperialista (olykor esetleg marxista színezetű) ideológiának. Számára a reform a visszatérést jelentette a gyökerekhez, egy zárt világhoz, ahol a *Korán* betűje és nem a szelleme érvényesül. Jelszava: *A megoldás az iszlám!* Az idegen befolyás elleni, a xenofóbiát sem nélkülöző harc továbbra is fontos komponense maradt a mozgalom programjának. A küzdelem folyamán alkalmazott módszerek között már állandó elemként jelent meg a legszélsőségesebb forma, a terrorizmus, az ellenségnek kikiáltott ellenfél fizikai megsemmisítése.

Ezt az egyre nagyobb befolyásra szert tevő mozgalmat nevezi a széles közvélemény, illetve nem ritkán a népszerűsítő szakirodalom is, köszönhetően a média leegyszerűsítő kommunikációjának, iszlámizmusnak. A specialisták a (neo)fundamentalizmus, szalafizmus, integrizmus kifejezést részesítik előnyben. Legmegfelelőbbnek ez utóbbi kifejezést tartom, mert a legteljesebben ragadja meg a jelenség lényegét: teljes integritásában újrate-remteni egy letűnt kort. Mivel ezt az uralkodó politikai körök elutasítják, ezért a terrorizmus eszközához nyúlhatnak. Nem évszázadra, hanem fényévnnyire vagyunk attól az intelligens

vitától, amelyet al-Afgáni, a *nahda* elindítója és az iszlámot fejlődésre képtelen vallásnak tartó Ernest Renan folytatott az 1880-as években.

Az iszlamizmust azonosítani a terrorizmussal, vagy „iszlám terrorizmusról” beszélni nem csupán tévedés, de legalább ennyire súlyos felelőtlenség is, amely nem a civilizációk dialógusát, hanem a konfrontációját segíti. Az iszlám elveit a laicizált politikai osztály is beépíti a politikai rendszerbe (alkotmány, törvények), de a társadalom működését nem rendeli alá azoknak. Krízishelyzetben azonban erre nagy a fogadókészség a társadalomban, főként az óriási többséget alkotó nyomorban élő s onnan kiutat nem találó tömegek számára, elsősorban a ruralizált nagyvárosokban.

A laicizált politikai rendszerek bukását az 1967-es háborúban elszenvedett katasztrofális vereségtől szokták datálni. Ez az esemény kétségtelenül komolyan járult hozzá az iszlám politikai térnyeréséhez. Ám főleg azért, mert egy kolosszális politikai-pénzügyi hatalom karolta fel: Szaúd-Arábia, amely biztos támaszra és ösztönzőre talált – s talál – az Egyesült Államokban, a Szovjetunió összeomlása után pedig már az euroamerikai pénzügyi körökben is.

Az univerzális, határokon átnyúló iszlámizálást célul kitűző első lépés 1969-ben történt, a jeruzsálemi Al-Aksza mecsetben történt gyűjtogatás után. A muszlim országok képviselői Marokkóban tartott tanácskozásukon határozták el, hogy világszervezetet hoznak létre. A következő évben a szaúd-arábiai Dzsiddában döntés született az Iszlám Konferencia Szervezetének létrehozásáról, amely 2011-től a már több mint 50 országot tömörítő Iszlám Együttműködési Szervezet (IESZ) néven folytatta tevékenységét.¹ 1974-ben létrehozták az Iszlám Fejlesztési Bankot is. Mindkét szervezetben a szaúdi monarchiának van döntő szava. A sivatagi királyságra és az Öböl menti monarchiákra valóságos dollárözön zúdult az 1973-as olajárrobbanás után. A kőolaj eladásából származó bevételük hallatlan mértékben megnövekedett.²

	Szaúd-Arábia	Kuvait	Bahreïn	Katar	Egyesült Arab Emirátusok
1970	2418	1582	269	251	525
1975	29 493	8593	1042	1754	6806
1976	38 157	9090	1232	2137	8383
1977	43 308	9981	1523	2055	9258

Az IESZ-ben döntő befolyással rendelkező szaúdi monarchia alapja a legszigorúbbnak mondható *vahhábizmus*,³ amely a modernitás két elemét veti el különös brutalitással: a nyugati típusú laicitást, amelyet az ateizmussal azonosít és a vélemények pluralizmusát, beleértve a vallási sokszínűséget. Az uralkodó szerint ezek az elvek idegenek a muszlim

¹ A szervezetről magyarul ld. Fodor Erika: Az Iszlám Konferencia Szervezete: társadalmi, politikai célok. *Külpolitika*, 1984. 4. sz. 51–65.

² Henry Laurens: *Paix et guerre au Moyen-Orient. L'Orient arabe et le monde de 1945 à nos jours*. Armand Colin, Paris, 1999. 306. Millió dollárban.

³ Abdel-Vahháb (1702–1792) alapította a 18. század 40-es éveiben a beduinok erkölcsi romlása ellen. Nagyon szigorú, az iszlám előírásainak betű szerinti követését, alkalmazását követeli meg. Tanainak követője lett Ibn Szaúd (1880–1953), Szaúd-Arábia alapítója, aki az új állam vallási alapjává tette a vahhábizmust.

társadalomtól. Aki ezt nem fogadja el, arra kiátkozás vár, s a fizikai megsemmisítése sem bűn, hanem inkább kötelesség. Rijád az iszlám szervezeten keresztül óriási pénzeket fordít az iszlám kultúra kutatására (ösztöndíjak, konferenciák szponzorálása stb.), mintegy bizonyítandó, hogy a vallás lényege a kulturális és nem a társadalmi aspektusa.

Az 1970-es években frontális ideológiai támadás indult a laikus, szocialisztikus arab nacionalizmus ellen azért is, mert követői számára a nemzet határa az arabság volt, s nem az iszlám vallás. Meg is lett az eredménye ennek a túlideologizált „tudományos” offenzívának. Ebben élen jártak egyes euroamerikai értelmiségiek. Közülük is kiemelkedik Gilles Kepel a *Próféta és fáraó* című könyvével (1984). Ezzel elkezdődött az addig laikus, nasszerista vagy kommunista értelmiségiek – főleg egyiptomiak – „áttérése” az iszlámo-liberalizmusra. Kutatásait kizárólag a vallási-kulturális aspektusra, mint a történelmi folyamatok meghatározó elemére helyezték, s teljesen mellőzték a társadalmi-gazdasági struktúra fejlődésének a vizsgálatát. Kijelentették: „Ennek [az arab – JNL] a nemzetnek az identitása az iszlám.”⁴

Georges Corm a Közel-Kelet szétesését taglaló könyvében bemutatta és elemezte azokat a változásokat is, amelyek alapját, táptalaját képezték az iszlám növekvő politikai erejének.⁵ A kőolaj bőségén alapuló meggazdagodás robbanásszerűen következett be és főleg nyilvánult meg az 1970-es évtizedben, különösen az 1973-as árrobbanás után. A politikai, gazdasági, kulturális hatalom, amely eddig az urbanizált, ősi civilizációk államaiban (Irak, Szíria, Egyiptom) koncentrált, a hagyományokat, a vallási normákat szigorúan őrző beduin bázisú államokba került át. Ezekbe az államokba nagy számban vándoroltak be más arab államokból munkások. Hosszú ideig ott éltek, a gyermekeik ott szocializálódtak. Hazatérve gyakran bekapcsolódtak a politikai életbe. Gyermekeiket, akik közül nagyon sokan nyugati (európai, amerikai) egyetemen végezték a tanulmányaikat, kettős kulturális hatás érte: a vallási tradícióktól nem szakadtak el, de a fogyasztói társadalom elemei is – elsősorban a fejlett technológia termékein keresztül – beépültek az identitásukba. Az 1970-es évtizedtől ez a generáció váltotta fel a korábbi, nacionalista, antiimperialista eszméket hordozó nemzedéket. Ennek az új nemzedéknek a kulturális formálódása nyert tökéletes kifejeződést a fogyasztói társadalom technológiai modernitását és a vallási szigorúságot összekapcsoló vahhábizmusban. Ez megvalósította a kőolaj és a vallás szent szövetségét, Szaúd-Arábiát pedig a térség nagyhatalmává tette. Az 1970-es évektől nélküle és főleg ellenében nem történhetett semmilyen komoly, meghatározó és tartós politikai döntés.

⁴ Abdel-Husszeint, korábbi keményvonalas marxistát idézi: Georges Corm: *Pensée et politique dans le monde arabe. Contextes historiques et problématiques XIXe-XXIe siècle*. Édition la Découverte, Paris, 2016. 224–225. A libanoni szerző számos egyéb esetet is említ, miközben bemutatja a sokszínű arab értelmiségi életet, légkört, amelyet az 1980-as években valóságos „vallási mcarthyzmus” jellemez. Felhívja a figyelmet azoknak az értelmiségieknek (szírek, egyiptomiak, libanoniak) a tevékenységére, akik szembeszállva az iszlám sodorral, a mindig, minden rendszerben a kritikus arab értelmiségiek nyomvonalán haladva, kitűnő elemzéseket adnak a térség ideológiai átalakulásának a folyamatairól. Voltak, akik ezért az életükkel fizettek. Ez történt Mahmud Tahával, akit nyilvánosan végeztek ki 1985-ben Kartúm főterén. Az egyiptomi Farog Fadát pedig Kairóban a nyílt utcán, fiai szeme láttára gyilkolták meg 1992-ben. Uo. 252–256.

⁵ Georges Corm: *Le Proche-Orient éclaté 1956-1991*. Gallimard, Paris, 1991. Különösen 83–115.

Az 1970-es évtized végén az integrista iszlámisták brutális módon – merényletekkel és felkelésekkel – hozták a politikusok és a közvélemény tudomására az iszlám növekvő politikai erejét a Közel-Kelet legvilágibb államaiban: Egyiptomban, Szíriában és Irakban.

Egyiptomban Szadat elnök a baloldaliak visszaszorítására használta fel a Muszlim Testvérek szervezetét. Tagjai és hívei azonban nem váltak a hatalom szervilis kiszolgálóivá, és az elnök jeruzsálemi utazása után mind több merényletet követtek el politikusok és a kopt keresztények ellen. 1981 nyarán a rendfenntartókkal vívtak valóságos csatát Kairó külvárosaiban. Ezt követően több százat letartóztattak közülük. Október 6-án az 1973-as háború győztes csatáit ünneplő díszszemle alatt egy kis, addig nem is ismert iszlámista csoport meggyilkolta az elnököt.

Szíriában a radikalizálódó iszlámisták befolyásának egyik első komoly jele volt az alkotmánymódosítás kikényszerítése 1973-ban. Addig az alkotmány nem írta elő, hogy köztársasági elnök csak muszlim lehet. Ezután viszont kötelezővé tette.

Az 1970-es években egyre sűrűbben fordult elő, hogy az uralkodó Baasz Párt valamelyik székházát felgyújtották. Nem csupán a laikus elvei miatt támadták a pártot, hanem azért is, mert vezetői és a hatalmat kezében tartó politikai elit tagjai a szunnita többségű országban szinte kivétel nélkül az alavita kisebbséghez tartoztak. Ez a vallási kisebbség a síták egyik leágazása, amely sokak szerint annyira elkorcsosult, hogy követői valójában nem is muszlimok.

Az első rendkívül súlyos terrorista merénylet 1979-ben történt, amikor a Muszlim Testvérek szíriai szervezetének tagjai az aleppói tisztis iskola 80 növendékét mészárolták le. A merénylet szervezője, Ibrahim Juszuf oktatótiszta a következőképpen magyarázta a tettét: „Arra az elfogadhatatlan tényre akartam felhívni a közvélemény figyelmét, hogy a katonai akadémia 300 növendékéből 267 alavita, holott ez a közösség csak 10%-a Szíria lakosságának.”⁶ Az integrista iszlámisták 1980 tavaszán Aleppóban, két évvel később pedig Hamában robbantottak ki felkelést, amelyet a hadsereg mindkét esetben kegyetlenül vérbe fojtott. Hamában még a légiert is bevetették. A halottak számát több mint 10 ezerre teszik. Az integristák ezután tértek át a pokolgépes merényletekre.

Irakban a többséget alkotó síták vitatták egyre erőteljesebben a szunnita kisebbség politikai hatalmát, különösen az iráni iszlám forradalom győzelme (1979) után. Mind gyakoribbak lettek a fegyveres merényletek, az egyiket 1980 áprilisában a keresztény kisebbséghez tartozó Tarik Azíz külügyminiszter ellen követték el.

Az integrista iszlámisták nem kímélték a vakhábitákat sem. 1979 novemberében elfoglalták a nagymecsetet Mekkában, s csak háromheti ostrom után tudták őket kiűzni onnan.

A Magreb-térségben, az arab világ kevésbé neuralgikus pontján az 1980-as évek végén tűntek fel az integristák, Algériában rendkívül agresszíven. Tunéziában és Marokkóban békésnek mondható a tevékenységük. Az „arab tavasz” idején (2011 után) viszont már egyre erőszakosabban törtek a hatalomra.

A politikai iszlám különösen erőteljesen nyilvánult meg a Közel-Kelet geopolitikai térképét átrendező két nagy jelentőségű esemény kapcsán. Az egyik az afganisztáni baloldali fordulat volt 1978 tavaszán, a másik pedig a következő évben kirobbant iráni iszlám forradalom.

⁶ Daniel Le Gac: *La Syrie du général Assad*. Éditions Complexe, Bruxelles, 1991. 138.

1978. április 27-én baloldali nacionalista katonatisztek vezetésével rövid ideig tartó fegyveres összeadás után a hadsereg megdöntötte az 1973-ban hatalomra jutott, modernizációt hirdető köztársasági hatalmat Afganisztánban. Az országban egy-két város (Kabul, Herát) kivételével a lakosság az évszázadok során kialakult és rögzült törzsi szokásokat és iszlám elveket követve élt. A nemzetiségi és nyelvi szempontból nagyon megosztott ország egy dologban volt egységes: nem tűrt el semmilyen külföldi beavatkozást, főként akkor nem, ha az a szokásait kérdőjelezte meg. Ugyanígy nem tűrte el a belülről jövő, szokásait radikálisan átalakítani akaró politikát sem. Az új hatalom pedig ezt tette. Földreformot hirdetett, s ezzel az ősi törzsi tulajdonviszonyokat forgatta fel. Meghirdette az analfabetizmus felszámolását, s ezért felszólította a nőket, hogy járjanak a tanfolyamokra. Az Afgán Demokratikus Köztársasággá átkeresztelt új állam hagyományos, az iszlám zöld színét tartalmazó nemzeti zászlaját egyszínű vörössé változtatták.

Az új szociális-politikai intézkedéseket hirtelen és minden különösebb konzultáció nélkül vezették be. A hatalomra került Afganisztáni Népi Demokratikus Párt vezetése a blanquistákra jellemző módon úgy gondolta, hogy a jó döntéseket örömmel fogadják az emberek. Azonban ennek éppen az ellenkezője történt: elutasították. Ez azzal magyarázható, hogy ősi szokásaikat egy kívülről, „idegenektől” – a központi hatalomtól – jött döntés el akarta törölni. Az elutasításra a hatalom erőszakkal válaszolt, amely olykor már a Pol Pot-i módszereket idézte föl.⁷ Alig telt el néhány hónap a hatalomátvétel után, s az évszázados szokásaikból, „nyugalomból” felrázott, kitasztott afgánok az iszlám nevében „szent háborút” hirdettek a központi hatalom ellen. A felkelők, a *mudzsahidok* („a hit harcosai”) nagyon gyorsan „szabadságharcosok” lettek (meg is kapták a Nyugat támogatását), a központi hatalom pedig a „vörös” Moszkva szolgálatára. Afganisztán a hidegháború egyik ütközőpontja lett főleg azután, hogy az uralkodó párt, amelyet belső viták és fizikai leszámolások jellemeztek, nem tudott úrrá lenni az egyre kritikusabb helyzeten, és a Szovjetunióhoz fordult katonai segítségért.

Moszkvának közvetlen köze nem volt az 1978. áprilisi hatalomátvételhez, viszont befolyása az országban évtizedekre visszanyúlóan, s a nemzetközi közvélemény által is köztudottan, jelentős volt.⁸ A szovjet katonai intervencióról 1979. december 27-én értesült a világ. Az első reakció a döbbenet, az aggodalom s egy esetleges szovjet–amerikai konfrontációtól való félelem volt.

Moszkva – hivatkozva az 1978. december 5-i szovjet–afgán szerződésre – biztonságpolitikai okokkal (fegyveres konfliktus a határainál) és internacionalista elkötelezettségéből eredően a világ forradalmi erőinek a megsegítésével indokolta a katonai intervenciót. A beavatkozás biztonságpolitikai indoka a konkrétan nem említett „iszlám tényező” volt, az attól való félelem, hogy a muszlim szovjet köztársaságokkal szomszédos Afganisztánban az iszlámisták kerülnek hatalomra. A szovjet titkosszolgálati és diplomáciai jelentések is ezt

⁷ Pol Pot (1925–1998), a vörös khmerek vezére, kambodzsai diktátor (1975–1979) sajátos „agrár-kommunista” társadalom megeremtését tűzte ki célul. Ezt a legembertelenebb módszerek alkalmazásával kívánta elérni: betiltotta a vallást, bezárta az iskolákat, kiűrtette a városokat. Azokat, akik nem fogadták el az ideológiáját, vagy fizikai munkára, vagy átnevelő” táborkba kényszerítette, vagy tömegesen végeztette ki.

⁸ A független afgán államot elsőként Szovjet-Oroszország ismerte el 1919-ben.

jósolták.⁹ A felkelők 1979 őszén már az országnak a kétharmadát tartották az ellenőrzésük alatt.

A szovjet intervencióra adott nyugati válasz nem váratott magára. Carter amerikai elnök bojkott-intézkedéseket jelentett be: a gabonaszállítások leállítását, az 1980-as moszkvai olimpiáról való távolmaradást stb. Az Unió helyzetéről szóló 1980. januári beszédében meghirdette a róla elnevezett doktrínát, amely a Perzsa-öblöt az Egyesült Államok számára „létfonosságúnak” minősítette:

„A jelenleg Afganisztánban szovjet csapatok által fenyegetett térség hatalmas stratégiai jelentőséggel bír: itt van a világ exportálható kőolajának több mint kétharmada. Az Afganisztán feletti uralom megszerzésére tett szovjet erőfeszítés következtében a szovjet katonai erők mintegy 300 mérföldnyire jutottak az Indiai-óceánhoz és közel kerültek ahhoz a Hormuzi-szorozshoz, amelyen keresztül a szabad világ kőolaja zömének át kell haladnia. A Szovjetunió most arra törekszik, hogy egy olyan stratégiai pozíciót erősítsen meg, amely pozíció súlyos fenyegetést jelent a közel-keleti olaj szabad áramlására.

Tegyük egészen világossá álláspontunkat! Bármely külső erő kísérletét arra, hogy megszerezze az ellenőrzést a Perzsa-öböl felett, az Egyesült Államok létérdekei ellen intézett támadásnak fogjuk tekinteni. Bármilyen szükséges eszközzel, akár katonai erő alkalmazásával is visszaverjük ezt.”¹⁰

Az afganisztáni konfliktus elterelte a figyelmet a palesztin problémáról, tovább erősítette a konzervatív arab államok és a szélsőséges iszlámisták pozícióját szerte a világban.

A szovjet intervenciót elítélte az Iszlám Konferencia Szervezete, s felfüggesztette Afganisztán tagságát. Az ENSZ BT elítélő határozatát a Szovjetunió megvétózta, de ezt a Közgyűlés állásfoglalásával kapcsolatban már nem tudta megtenni. A testület 104 igen szavazattal 18 ellenében elítélte a szovjet beavatkozást, és felszólította Moszkvát csapatainak a kivonására az országból. Egyes arab országok (Algéria, Szíria, Jemen) tartózkodtak a szavazásnál, mások (Irak, Egyiptom) támogatták a határozatot. Líbia nem vett részt a szavazáson.

Elítélte a szovjet beavatkozást az olasz és a spanyol kommunista párt is, a francia viszont támogatta. Peking szintén elítélte Moszkva lépését. Valójában ezt tette volna Románia is, de inkább ő sem vett részt a szavazáson.

Magyarország vezetése egyetértett a szovjet beavatkozással. A külügyminisztérium elemző osztályának tanulmánya bizakodó hangnemben szólt a térségben zajló eseményekről. A forradalmi Afganisztán „az ismert nehézségek ellenére él és győzedelmeskedni fog”. Iránban pedig „az amerikai globális stratégia súlyos vereséget szenvedett”. Összességében, s itt gondoltak Etiópiára, Jemenre, Angolára stb., „erősödött a szocialista orientáció újtárra lépett országok helyzete”.¹¹

⁹ Ezeket idézi André Fontaine: *Après eux, le déluge de Kaboul à Sarajevo, 1979-1995*. Fayard, Paris, 1995. 32–33. Korabeli magyar vélemény az afganisztáni történésekről: Halász György: *Afganisztán gyűjtőpontban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.

¹⁰ Jimmy Carter: Az Unió helyzetéről, 1980. január 23. *Nemzetközi Szemle*, 1980. 4. sz. 21.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) XIX–J–1–j A külügyminisztérium belső mechanizmusa, 1980. 1. d. Összefoglaló a nemzetközi helyzetről, az 1978. évi követi értekezlet óta

A közvélemény viszont megrémült, s valójában a vezetés támogatása sem volt lelkes, mert a szovjet intervenció gátolta a Nyugat felé nyitó aktív külpolitikát. Moszkvában ezt szóvá is tették, s „kérésére”, ha nehezen és belső vitákon keresztül is, de elfogadták, hogy válaszul a nyugati bojkottra fontos utakat (pl. az NSZK-ba) mondott le a magyar kormány.

A lakosság viszont attól tartott, hogy a csehszlovák beavatkozás nyomán magyar részvétel is követelnek Afganisztánban. Ez föl is merült Moszkvában, ahonnan a magyar párt egyik hivatalos úton ott járt vezetőjével üzentek Budapestre. Erről Berecz János, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője számolt be egyik memoárjában. Az üzenet szerint

„a renitens magyaroknak nem a legjobb a bizonyítványuk a baráti katonai szövetségben, de lehetne javítani rajta. Küldjünk »önkénteseket« Afganisztánba, egy hadosztályt, de legalább egy ezredet. Akkor nagyon pozitív lesz a megítélés. Megígérte, hogy továbbítja az üzenetet. Kádár meghallgatta a küldöttségvezető tájékoztatóját és elsápadt. Egyáltalán nem tetszett neki a dolog. Megkérdezte, kik voltak az illetők. Elmondta-e valakinek? Felejtsék el, hallgassanak róla! – szölt az utasítás.”¹²

Míg Afganisztánban „vörös” modernizációt erőltettek, addig Iránban „fehéret”, amely egy nyugati (amerikai) típusú társadalom kialakítását célozta. A következmény, az „eredmény” mindkét országban ugyanaz: az évszázados szokásaikból kitaszított tömegek felkelése a tradíciók védelmében, a rendszer összeomlása. Afganisztánban egyértelműen az integrista iszlámisták ragadták meg a hatalmat, míg Iránban az ugyancsak radikális, de nem integrista erők.

Az iráni uralkodónak, Reza Pahlavi sahnak egyértelmű amerikai támogatással az is célja volt, hogy országa regionális nagyhatalom legyen, afféle csendőrszerepet is betöltsön a térségben. A kőolaj eladásából származó bevétel jelentős beruházásokat tett lehetővé. A sahot Nyugaton és Keleten egyaránt felvilágosult uralkodónak tartották s dicsérettel, díszdoktori címeikkel halmozták el. Megbízható kereskedelmi partnerünk lévén 1978. májusi látogatásakor az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktori címet adományozott neki. Amikor 1978 őszén kezdtek mindennaposá válni a tömegtüntetések Irán nagyvárosaiban, a magyar sajtó óvatosan, de alapvetően reálistan ítélte meg a helyzetet: „A gyors ütemű tőkés fejlődés olyan társadalmi-gazdasági mozgásokat indított el, olyan belső ellentmondásokat élezett ki, amelyek már nehezen férnek el az abszolút monarchia eddigi keretei között.”¹³ A tömegeket mozgató iszlámmal kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy „leegyszerűsítés lenne a vallási ellenzék szerepét egyértelműen konzervatívnak bélyegezni”. A muszlim ellenzékét mérsékeltre és szélsőségesekre osztotta. Ez utóbbiakhoz sorolta Homeinit is.

Ez az iráni modernizáció éppúgy, mint az afganisztáni, imitatív korszerűsítés volt, másolt egy modellt, de nem számolt azzal, hogy a megvalósítás üteme s a megjelenő új kultúra megfelele-e az ország adottságainak, a lakosság mentalitásának. A társadalom egy vékony rétege valóban kedvezményezettje lett az átalakulásnak, ám az óriási többség nem részesült

végzett munkáról és az MSZMP XII. kongresszusa határozataiból adódó feladatok végrehajtásáról c. 002490/4. sz. dok. Budapest, 1980. július 11.

¹² Berecz János: *Kádár élt... és velünk van*. Duna International, Budapest, é.n. 292–294.

¹³ Körmeny István: *Nincs kibontakozás Iránban. Népszabadság*, 1978. november 12.

a kialakuló fogyasztói társadalom javaiból, a modernizációs folyamatnak csak a hátrányát szenvedte el.

Az elégedetlen, lázadó, majd felkelő tömegek mozgósításában kiemelkedő szerepe volt az 1963-as felkelés leverése után száműzetésbe kényszerített Homeini ajatollahnak. Amikor 1979. január 31-én franciaországi száműzetéséből az elnök, Giscard d'Estaing különgépén megérkezett Teheránba, milliók fogadták a repülőtéren. A rendszer korszerűen felszerelt hadserege a kegyetlen, mindenütt jelenlévő titkosrendőrségével együtt napok alatt összeomlott.

Homeini határozott elképzelésekkel rendelkezett az új politikai rendszert illetően. Ennek érvényt is szerzett, miután a polgári világi erőket kiszorította (később már erőszakot is alkalmazva kiűzte és száműzte) a hatalomból. 1979 decemberében, a baloldali erők támogatását bírva, elfogadtatta az iszlám köztársaság alkotmányát, amelynek alapelveit még a száműzetésben dolgozta ki. A kialakult új politikai rendszert nevezhetjük alkotmányos teokráciának is. Az ország irányítása, a társadalom, a politikai élet megszervezése a hittudósok irányításával, felügyeletével az iszlám elvek szerint történt. Az egyszemélyi autoriter hatalom (még) nem érvényesült. Az alkotmány az iszlám elvek betartása mellett biztosította a szabadságjogokat és jelentős szociális rendelkezéseket (nyugdíj, ingyenes orvosi ellátás stb.) tartalmazott. Ez nem az afganisztáni mudzsahidok iszlámja volt! A világpolitikáról vallott nézeteik sem egyeztek. Az iráni iszlám forradalom elutasította a Nyugatot és a Keletet egyaránt. Az alkotmány is rögzítette a kolonializmus és minden külföldi befolyás elutasítását. Ám a fő ellenségnek – érthető módon – az Egyesült Államokat tartotta. Erről többek között már a teheráni amerikai nagykövetség elfoglalása (1979. november) után, 1980. január 7-én így nyilatkozott Homeini az amerikai *Time* magazinnak:

„Az amerikai kormány szakadatlanul segítséget nyújtott a sahnak ahhoz, hogy népünk ellenállását leküzdve megtarthassa a hatalmát. A sahn lelkiismeretlenül tékozolt mindent, amivel rendelkezünk, nemzeti méltóságunkat, fiataljaink tehetségét és minden egyebet, amink csak volt. Nyilvánvaló, hogy az irániaknak nem alakulhatott ki jó véleményük az Egyesült Államok kormányáról.”

Ez az Amerika-ellenesség, a gyarmatosítás és minden idegen befolyás elutasítása az 1960-as évek forradalmi, antiimperialista *tiermondizmus*ának légkörét idézte fel, félelmet keltett, s először jelenítette meg az amerikai és a nyugati propagandában az „iszlám veszélyt”. A forradalmi sziizmus a szunniták számára is példát mutatott. Bizonyította, hogy meg lehet hódítani a politikai hatalmat. Megerősítette az iszlám hitelét minden importeszmével szemben. Ezen alapult Izrael létének durva elutasítása is, amely antiszemitizmussal párosult. Láthatóan mintegy megfélemedtek arról, hogy az is európai import, hiszen az arab-iszlám kultúrának eredendően nem volt része az antiszemitizmus.¹⁴

Az iráni iszlám forradalom győzelme kétségtelenül súlyos csapás volt a vietnami vereséget még szinte ki sem heverő Egyesült Államokra, s átalakította a Közel-Kelet geopolitikai térképét, megerősítette Irak és Szaúd-Arábia pozícióját, iszlámizálta az arabizmust, az arab nacionalizmust.

¹⁴ Laurens: *Paix et guerre...* i. m. 343.